

УДК 338.439:637.1

*І.Б. Тернавська,
к.е.н., доцент кафедри економіки,
Уманський національний університет садівництва, м. Умань
О.В. Семенда,
к.е.н., викладач кафедри фінансів і кредиту
Уманський національний університет садівництва, м. Умань*

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

*I.B. Ternavska,
Ph.D., in Economics, assistant professor of economics,
Uman National University of Horticulture, Uman
O.V. Semenda,
Ph.D, lecturer in finance and credit
Uman National University of Horticulture, Uman*

CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APPARATUS INTENSIFICATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION

У статті обґрунтовано теоретичну парадигму сутності інтенсивного розвитку та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Проаналізовано погляди науковців стосовно тлумачення поняття „інтенсифікація сільськогосподарського виробництва”. Уточнено визначення економічних понять і термінів, які стосуються інтенсифікації виробництва, його соціально-економічної сутності та змісту. Запропоновано авторське трактування дані категорії, згідно якого: „інтенсифікація сільськогосподарського виробництва – це складний загальноекономічний процес, який супроводжується використанням засобів науково-технічного прогресу, застосуванням інноваційних технологій в сільськогосподарському виробництві з метою збільшення обсягів виробництва продукції, підвищення економічної ефективності її виробництва та збереження екологічної безпеки сільського господарства”.

This article studies theoretical paradigm essence of intensive development and intensification of agricultural production. Analyzed the views of scientists regarding interpretation of "intensification of agricultural production". Clarified the definition of economic terms and concepts related to intensification of production, its socio-economic essence and content. The author interpretation danyi category, according to which "the intensification of agricultural production - is a complex general economic process that accompanied the use of scientific and technological progress, the use of innovative technologies in agriculture in order to increase production, improve the economic efficiency of production and preservation of environmental safety Agriculture".

Ключові слова: *інтенсивність, інтенсифікація, сільське господарство, розширене відтворення, вкладення, результат.*

Key words: *intensity, intensification of agriculture, expanded reproduction, attachments result.*

Постановка проблеми. Інтенсифікація – це багатогранний процес формування інтенсивного типу розвитку шляхом комплексної механізації та автоматизації виробництва, його хімізації й електрифікації, впровадження енерго-, водо- і ресурсозберігаючих технологій та біотехнологій, меліорації землі, вдосконалення організації праці та матеріального стимулювання, поглиблення спеціалізації виробництва і досягнення його раціональної концентрації.

Незважаючи на досить повне висвітлення її в сучасній літературі проблема інтенсифікації має багато концепцій розуміння її суті, які принципово відрізняються, а інколи навіть суперечать одна одній по ряду важливих складових. При цьому, сутність інтенсифікації зводиться до вирішення тих чи інших проблем економічного росту, хоча даний процес охоплює широкий спектр взаємопов'язаних рішень [11].

Аналітичний підхід в наукових публікаціях щодо висвітлення особливостей розвитку інтенсифікації в умовах ринку, свідчить про необхідність поглиблення й розширення теоретико-методологічних досліджень цього процесу, уточнення визначення економічних понять і термінів, які стосуються інтенсифікації виробництва, його соціально-економічної сутності та змісту. Якщо в наукових колах процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва тривалий період тлумачився як підвищення концентрації матеріально-ресурсних засобів на одиниці земельної площі, як збільшення обсягів капітальних вкладень у розрахунку на гектар землі за умов необхідності забезпечення на цій основі приросту виробництва сільськогосподарської продукції, то згодом виявилась недостатність обґрунтованості такого визначення, його сутності та змісту [4, с. 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовний аналіз наукових праць за темою публікації свідчить, що незважаючи на досить широке розповсюдження в науковій економічній літературі, поняття „інтенсифікація” не має однозначного тлумачення, а запропоновані визначення лише частково відображають його сутнісні характеристики. Науковий підхід до дослідження інтенсивного розвитку та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва передбачає необхідність обґрунтування його теоретичної сутності, що має не лише в повній мірі характеризувати дане явище, а й бути інструментом його поглибленого вивчення.

Мета дослідження. Метою дослідження є узагальнення та уточнення теоретичних підходів щодо визначення поняття інтенсифікація сільськогосподарського виробництва та наведення власного трактування даної категорії. Для досягнення поставленої мети в статті застосовувались сучасні методи дослідження: метод системного аналізу дозволив розглянути інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, як складну економічну категорію; описовий – для розгляду теоретичних підходів до визначення та уточнення даної категорії, а застосування логіко-семантичного підходу дало змогу проаналізувати базові елементи понятійно-категоріального апарату інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу досліджень. Процес формування інтенсивного типу розвитку є досить складним і багатограним, оскільки залежить від багатьох чинників – зовнішніх, притаманних мікро- та макросередовищу функціонування аграрних підприємств, і внутрішніх, які діють та регулюються самим підприємством. У реальному житті спостерігається тісне переплітання зовнішніх і внутрішніх чинників, а тому сформуванню інтенсивний тип розвитку можуть лише ті підприємства, які раціонально й швидко впроваджують у життя сучасні досягнення науково-технічного прогресу, що є результатом змін у макросередовищі та, зокрема, в такій його ланці, як науково-технічне середовище. Тому, кардинальне прискорення науково-технічного прогресу і впровадження його досягнень у практику розглядається як один із найважливіших напрямів формування інтенсивного типу розвитку аграрних формувань [1, с. 521].

За енциклопедичним визначенням інтенсифікація виробництва – це важливий напрям розвитку розширеного відтворення суспільної діяльності, що ґрунтується на дедалі повнішому й раціональному використанні трудових, матеріальних і фінансових ресурсів на базі досягнень науково-технічного прогресу. Це соціально-економічний процес кількісного та якісного оновлення виробництва в організаційно-правових структурах, спрямований на нарощування обсягів і підвищення ефективності виробництва продукції в розрахунку на гектар земельних угідь та голову тварин. При цьому, особливого значення набуває удосконалення форм і методів організації праці та виробництва, підвищення кваліфікаційного рівня фахівців і кадрів масових професій. У сучасних умовах інтенсифікація досягається шляхом впровадження досягнень новітніх технологій, удосконалення технологічних процесів і організації виробництва, інтелектуалізації й підвищення продуктивності праці [7, с. 43].

Збарський В. К., Мацибора В. І., Чалий А. А. наголошують, що інтенсифікація сільського господарства – це процес концентрації сукупних затрат живої й уречовленої праці на одній і тій самій земельній площі (а в тваринництві – на голову худоби) для збільшення виходу продукції і підвищення економічної ефективності її виробництва [9].

З розвитком науково-технічного прогресу у сільськогосподарському виробництві змінюється співвідношення між затратами уречовленої та живої праці – частка першої зростає, а другої, відповідно, зменшується. Тому інтенсивний розвиток сільського господарства в усіх його галузях, насамперед, базується на широкому впровадженні комплексної механізації і автоматизації виробництва, що є основою підвищення його економічної ефективності.

Хоча, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва базується на додаткових вкладеннях, не можна пов'язувати її лише з абсолютним зростанням додаткових витрат. У процесі інтенсифікації додаткові вкладення повинні відображати якісне вдосконалення виробництва. Тому додаткові вкладення передбачають широке використання досягнень НТП, застосування більш ефективних засобів виробництва і прогресивних технологій, що забезпечують підвищення продуктивності земельних угідь і поголів'я худоби.

У процесі інтенсифікації додаткові вкладення треба розглядати в органічній єдності з результатами виробництва. Отже, інтенсифікація сільського господарства – це концентрація засобів праці на одиницю земельної площі з метою збільшення виходу сільськогосподарської продукції та поліпшення її якості [9].

Разом з тим, додаткові вкладення не самі по собі, а в комплексі з організаційно-технологічними умовами раціонального ведення господарства, отримують прогресивний характер в здійсненні процесів інтенсифікації. Її розвиток, в першу чергу, залежить від того, наскільки раціонально використовується головний засіб сільськогосподарського виробництва – земля. Крім того, збільшення виходу продукції може бути досягнуте також без додаткових засобів виробництва, шляхом більш раціонального використання наявного виробничого і соціального виробничого потенціалу, вдосконалення механізму господарювання і форм власності.

При визначенні рівня інтенсивності, що являє собою кількісну сторону процесу інтенсифікації, точки зору вчених-економістів також різняться. Зокрема, більшість авторів вважають найбільш важливим показником рівня інтенсивності суму основних і обігових виробничих фондів на гектар землі і умовну голову худоби. Проте таке тлумачення, з точки зору сьогодення, є далеко не повним. Обсяги вкладень в часовому і просторовому вимірах мають свою межу ефективності. Тобто, під категорією „рівень інтенсивності” слід вважати зростання до оптимального рівня основного і оборотного капіталу, яке зумовлює збільшення виходу продукції з одночасним підвищенням ефективності використання ресурсів [12, с. 308].

Для формування інтенсивного типу відтворення слід обов'язково враховувати, що кожен напрям інтенсифікації має граничну межу використання, нехтування якою може негативно впливати на агроекологічну систему. Йдеться про екологічно допустимий (граничний) рівень того чи іншого чинника інтенсифікації. Наприклад, застосування азотних добрив призводить, як відомо, до підвищення в біомасі вмісту нітратів, тому максимальний рівень внесення цих видів добрив повинен контролюватися межею, за якою забруднення продукції нітратами перевищуватиме гранично допустимий рівень, передбачений стандартом.

Тобто, для оцінки результативності інтенсифікації доцільно застосовувати витратно-продуктивний коефіцієнт, який відображає співвідношення темпів підвищення витрат на гектар площі (голову тварин) і темпів росту урожайності (продуктивності), що дозволить коригувати факторно-результативні параметри.

Сільськогосподарські підприємства формуючи інтенсивний тип економічного розвитку, повинні забезпечити його екологічність за наступними ознаками: раціональне використання землі, що супроводжується збереженням і підвищенням родючості ґрунту (збільшенням вмісту гумусу); забезпечення оптимального рівня розораності земельних угідь, що унеможливить розвиток водної та вітрової ерозії ґрунту; дотримання встановлених норм забруднення сільськогосподарської продукції, забезпечення її екологічності; дотримання встановлених правил щодо транспортування, складування, внесення

мінеральних добрив, засобів захисту рослин і тварин, недопущення забруднення навколишнього природного середовища та продуктів харчування; забезпечення дотримання норм відведення стічних вод від тваринницьких ферм і підсобних промислових виробництв; правильне складування, зберігання та внесення органічних добрив; дотримання екологічних вимог при проектуванні, будівництві, реконструкції та введенні в дію нових споруд та будівель, зокрема, тваринницьких комплексів, меліоративних систем тощо. У формуванні інтенсивного типу економічного розвитку велике значення має виважена інвестиційна політика, а також прискорення обороту авансованих виробничих ресурсів.

Рушійною силою економічного зростання є розвиток інноваційних високопродуктивних технологій, тому сільськогосподарським підприємствам для подолання технологічної відсталості потрібна стратегія технологічного прориву, яка передбачає широкомасштабне застосування прогресивних ресурсощадних інноваційних технологій [2, с. 19].

Інтенсифікація всебічно впливає на розвиток сільського господарства, створює нові можливості підвищення економічної ефективності виробництва. Процес інтенсифікації передбачає створення високопродуктивного сільського господарства на основі підвищення його технічного рівня, широкого використання більш досконаліх засобів виробництва і кваліфікованої праці.

Інтенсифікація сільського господарства тісно пов'язана з інтенсивним розвитком інших галузей агропромислового комплексу, об'єднаних спільною кінцевою метою. Процес інтенсифікації здійснюють в умовах оптимізації основних пропорцій між аграрним сектором і промисловістю, яка забезпечує його засобами виробництва, а також між галузями, які здійснюють переробку сільськогосподарської продукції і виробниче обслуговування сільського господарства. Це сприяє підвищенню ефективності інтенсифікації сільського господарства на основі економії виробничих ресурсів, а також соціально-економічного розвитку села [9].

У даний час проблемі інтенсифікації присвячено цілий ряд наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, однак, відсутня єдина точка зору на дане поняття, а визначення терміну є узагальненим і повною мірою не відображає її суті. Розглянемо ряд визначень та міркувань стосовно трактування даної категорії, які наводяться в науковій літературі.

Дорогань Л. О. розглядає інтенсифікацію як соціально-економічний процес, спрямований на збільшення виробництва продукції, підвищення її якості та зниження собівартості на основі впровадження у виробництво нових технологій, засобів, сортів сільськогосподарських культур і порід тварин, нових форм організації праці та виробництва, підвищення кваліфікації кадрів тощо [8, с. 326].

Вітков М. С. переконаний, що інтенсифікація є формою розширеного відтворення аграрного виробництва, спрямованою на приріст продукції за рахунок якісних змін у матеріально-ресурсній базі та запровадженні прогресивних технологій, нових форм організації праці та виробництва [4, с. 37].

На думку Грицаєнко Г. І. та Романюк Т. М., інтенсифікація сільськогосподарського виробництва – це складний багатогранний процес, який охоплює соціально-економічний та організаційно-технічний характер його розвитку. Автори обґрунтовують положення про те, що сучасна концепція інтенсифікації базується на підвищенні продуктивності праці, прискоренні впровадження досягнень науково-технічного прогресу, скороченні витрат матеріальних ресурсів і спрямована на збільшення віддачі від вже створеного ресурсного потенціалу [5, с. 131].

В свою чергу, І. В. Гуторова під інтенсифікацією розуміє комплексний процес розвитку аграрного сектора економіки, шлях до виведення його галузей з кризового стану. Вона переконана, що держава якнайшвидше має взяти курс на відновлення і стимулювання впровадження даного процесу в різні сфери сільськогосподарського виробництва [6, с. 48].

Олійник І. О. [13] напрями забезпечення інтенсивного типу економічного розвитку сільськогосподарських підприємств аналізує як напрями інтенсифікації виробництва в сільському господарстві. Тому, в основі формування інтенсивного типу економічного розвитку окремих сільськогосподарських підприємств реалізується концепція економічного зростання виробництва в окремих регіонах. Хоча з таким трактуванням ми не можемо погодитись, оскільки інтенсифікацію не можна ототожнювати з економічним зростанням, вона є лише його детермінантою.

Прискорення темпів економічного зростання і визначає сформований у сільськогосподарських підприємствах тип відтворення, який впливає на результати виробництва та найважливіші елементи відтворювального процесу. Це означає, що у кожному сільськогосподарському підприємстві повинна бути обґрунтована й реалізована система заходів, що забезпечує найбільш прийнятний на найближчу перспективу тип економічного розвитку підприємства з урахуванням стану розвитку його економіки та умов господарювання.

У сучасних умовах розвитку економіки з'явилися й інші проблеми. Зокрема, в економічній літературі наголошується на тому, що крім проблем визначення необхідного рівня інтенсивності виробництва, в реальних умовах додається ще й проблема обмеженості в ресурсах. Оскільки інтенсифікація пов'язана з додатковим залученням ресурсів, а ресурси завжди обмежені, то треба розв'язувати проблему оптимальної інтенсивності виробництва з урахуванням наявних ресурсів, тобто в реальних умовах господарювання [131].

Зауважимо, що з раніше наведеними трактуваннями інтенсивності можна було б погодитися, особливо коли йдеться про концентрацію застосовуваних ресурсів на одиницю площі в цілому по підприємству. Однак, такий підхід до виміру рівня інтенсивності неприйнятний для його визначення по окремих галузях через неможливість виділення по них сукупності застосовуваних ресурсів. Крім того, аналізований підхід не враховує тієї обставини, що ресурси в підприємствах можуть використовуватись з різним ступенем напруженості. Останній, у свою чергу, залежить від швидкості їх обороту (засобів і предметів праці) та від інтенсивності використання землі, підвищення рівня якої

(коефіцієнтів меліорованості та розораності, частки інтенсивних культур у загальній посівній площі) супроводжується зростанням витрат виробництва.

Сучкова В. М. переконана, що інтенсивність це не просто концентрація виробничих застосовуваних ресурсів на одиницю земельної площі, а їх величина, що враховує напруженість використання цих ресурсів. У такому розумінні рівень інтенсивності, як агрегований показник можна визначити по окремій галузі рослинництва як суму виробничих витрат із розрахунку на одиницю посівної площі, а по окремій галузі в тваринництві – витрати на одну середньорічну голову тварин, а також в цілому по підприємству. Справедливість такого трактування інтенсивності повністю узгоджується з теорією кругообігу ресурсів, оскільки відомо, що виробничі витрати формуються як добуток величини (вартості) застосовуваного ресурсу на коефіцієнт його обороту. Саме таким чином формуються витрати на амортизацію, матеріальні витрати та витрати на оплату праці (авансований фонд оплати праці множать на коефіцієнт обороту предметів праці) [17, с. 31–32].

Отже, наукова сутність інтенсифікації сільського господарства базується на загально визначеній сутності інтенсифікації будь-якого виробництва, але її відмінні особливості полягають у тому, що технічне удосконалення засобів виробництва безпосередньо визначається функціонуванням у кругообігу виробництва такого засобу як земля. Тобто, можливість інтенсифікації обумовлена, перш за все, винятковою особливістю землі як основного, обмеженого в просторі, не заміщеного нерухомого засобу виробництва. На відміну від інших засобів виробництва, предметів праці, які поступово зношуються і з розвитком виробничих сил удосконалюються та змінюються на більш сучасні, земля при раціональному її використанні не зношується, а навпаки, підвищує свою родючість. Отже, інтенсифікація, важливим фактором якої є НТП, є обов'язковою умовою і матеріально-технічною основою підвищення ефективності, конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Тобто, постає проблема пошуку нових і стійких джерел розвитку та активізації процесу інтенсифікації виробництва сільськогосподарської продукції [12, с. 306].

Результати досліджень щодо сутності інтенсифікації сільського господарства в теорії показують, що виділяються в основному дві не тотожні точки зору:

перша: зростання додаткових вкладень матеріальних засобів і праці на одиницю земельної площі з метою збільшення виходу продукції;

друга: збільшення виходу продукції на основі більш ефективного використання землі та наявних ресурсів.

Спільним у визначенні сутності інтенсифікації сільського господарства для представників першої і другої точки зору є розгляд проблеми інтенсивності в розрізі аналізу потрійного взаємозв'язку „земля-витрати-продукція”.

Деякі автори під інтенсифікацією розуміють статичну якісну характеристику суспільного відтворення, яка відображає досягнутий рівень продуктивних сил науково-технічного прогресу і кваліфікації сукупного

робітника [14, с. 44], або якісні зрушення у використанні ресурсів виробництва, які відбуваються в межах виробничого циклу [10, с. 36].

Процес інтенсифікації виробництва являє собою діалектичну єдність і взаємодоповнення економічних і техніко-технологічних параметрів, які визначають інтенсивність чи екстенсивність розширеного відтворення [3, с. 36].

Імпонує судження Сулова І. Ф., який зазначає, що в сучасних кризових умовах інтенсифікацію слід розглядати не лише через призму збільшення додаткових вкладень матеріальних засобів і праці виробництва, але й підвищення економічної ефективності їх використання. На його думку, інтенсивний шлях розвитку аграрної сфери означає удосконалення всіх його складових в комплексі (краще використання землі, матеріально-технічних та трудових ресурсів тощо). Відповідно, для забезпечення високої окупності додаткових витрат в аграрному секторі економіки необхідно постійно вдосконалювати технологію та організацію виробництва. Тобто, інтенсифікація сільського господарства забезпечується факторами „як інвестиційного так і не інвестиційного характеру: удосконалення форм господарювання, власності, поліпшення організації стимулювання праці тощо” [16, с. 58].

Таким чином, дослідження виникнення й розвитку інтенсифікації сільськогосподарського виробництва зумовлювалися необхідністю доведення економічної доцільності додаткових вкладень капіталу з розрахунку на відповідні земельні ділянки, обґрунтування меж цієї доцільності вкладень і визначення оптимальних співвідношень між засобами виробництва й обсягом одержаної продукції [15, с. 84]. Це й стало початком пошуків універсального критерію оцінки ефективності процесу інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

У подальшому розширення та поглиблення наукових досліджень цієї важливої проблеми здійснювалось у напрямі виявлення комплексного впливу сукупності чинників, їх якісного складу, засобів, насамперед технічних, на додатковий приріст сільськогосподарської продукції. Йшлося про прискорений розвиток науково-технічного прогресу і застосування його досягнень у сільськогосподарському виробництві.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На наше переконання, не завжди можна стовідсотково погодитись з тлумаченнями сутності інтенсифікації, адже в більшості тверджень мова йде про збільшення виробництва продукції, як результат інтенсифікації. Однак, враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва збільшення валових зборів може бути, наприклад, результатом сприятливих ґрунтових чи кліматичних умов. Тут потрібно пам'ятати, що додатковий вихід продукції – це результат інтенсифікації, а її суть полягає в тому, яким чином досягти такого результату. Крім того, ми вважаємо, що при розгляді процесу інтенсифікації необхідно розглядати не лише її організаційно-економічну, а й екологічну складову, тобто пам'ятати про двоїстий характер інтенсифікації. Адже, майже кожний напрям інтенсифікації, насамперед механізація й автоматизація, хімізація та меліорація, крім позитивного впливу за їх необґрунтованого використання може справляти і негативний вплив на агроекологічну систему (погіршення кругообігу

органічних речовин, руйнування родючості ґрунту, зменшення гумусу в орному шарі та підвищення щільності ґрунту, нагромадження нітратів, нітритів і залишків пестицидів у сільськогосподарській продукції, зменшення біологічної активності рослин і тварин, зниження їх стійкості до різних хвороб, порушення біологічної рівноваги і водного балансу тощо). Якщо взяти все це до уваги, то стає очевидним, наскільки може негативно відбитися на здоров'ї людей і тривалості їх життя не продумана і не виважена інтенсифікація виробництва.

На основі аналізу приведених підходів щодо сутності та значення інтенсифікації пропонується власна дефініція цієї категорії. Згідно авторського трактування інтенсифікація сільськогосподарського виробництва – це складний загальноекономічний процес, який супроводжується використанням засобів науково-технічного прогресу, застосуванням інноваційних технологій в сільськогосподарському виробництві з метою збільшення обсягів виробництва продукції, підвищення економічної ефективності її виробництва та збереження екологічної безпеки сільського господарства.

Список використаних джерел.

1. *Андрійчук В.Г.* Економіка аграрних підприємств: Підручник / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. *Березівський П.С.* Напрями інтенсифікації розвитку сільськогосподарських підприємств / П.С. Березівський, Н.П. Особа, З.П. Березівський // Економіка АПК. – 2009. – №6. – С. 18–25.
3. *Важинський Ф.А.* Техніко-технологічне оновлення як фактор інтенсифікації виробництва / Ф.А. Важинський, Л.С. Ноджак, Ю.Б. Шульган // Економіка промисловості. – 2007. – №1. – С. 35–38.
4. *Вітков М.С.* До теоретичних і методологічних засад інтенсифікації аграрного виробництва / М.С. Вітков // Економіка АПК. – 2004. – №11. – С. 36–37.
5. *Грицаєнко Г.І.* Соціально-економічна сутність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва / Г.І. Грицаєнко, Т.М. Романюк // Економіка АПК. – 2006. – №4. – С. 131–134.
6. *Гуторова І.В.* Економічна оцінка інтенсифікації землеробства в Харківській області / І.В. Гуторова // Зб. наук. праць Харківського НАУ. – Харків: ХНАУ, 2007. – №3. – С. 47–51.
7. *Дергач І.В.* Інтенсифікація та інтенсивність розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні / І.В. Дергач // Економіка АПК. – 2007. – №3. – С. 43–45.
8. *Дорогань Л.О.* Інтенсифікація виробничих процесів в аграрних підприємствах / Л.О. Дорогань // Наук. праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. – Полтава: ПДАА, 2011. – Т.1. – Вип. 2. – С. 323–328.
9. *Збарський В.К.* Економіка сільського господарства: Навч. посіб. / В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А.А. Чалий та ін. – К.: Каравела, 2009. – 264 с.
10. *Захарченко В.И.* Экономический механизм процесса нововведений / В.И. Захарченко. – Одесса: АОЗТ „ИРЕНТИТ”, 1999. – 198 с.

11. Интенсификация: качественно новый тип экономического развития. Виды интенсификации и их экономическая эффективность / [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.elective.ru/arts/ekoO_1_h0070-p02390.phtml.

12. Михайлишина Л.В. Интенсифікація плодючої галузі як фактор підвищення її конкурентоспроможності / Л.В. Михайлишина // Зб. наук. праць Уманського національного університету садівництва. – Умань, 2012. – Вип. 77. – С. 306–315.

13. Олійник І.О. Оптимізація інтенсивності виробництва сільськогосподарської продукції / І.О. Олійник // Зб. наук. праць Луганського національного аграрного університету. Економічні науки / [За ред. В.Г. Ткаченко]. – 2006. – №61 (84). – С. 366.

14. Рыбин В.И. Методологические проблемы эффективности и интенсификации в условиях социализма / В.И. Рыбин. – М., 1987. – 144 с.

15. Семенда О.В. Економічна сутність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва / О.В. Семенда // Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин», 16-17 травня 2013 р. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр „Візаві”, 2013. – Ч.2. – С. 83–84.

16. Суслов И.Ф. Интенсификация и ее особенности в сельскохозяйственном производстве / И.Ф. Суслов // Экономика сельского хозяйства. – 1986. – №4. – С. 56–61.

17. Сучкова В.М. Методичні підходи до визначення доцільності підвищення рівня інтенсивності сільськогосподарського виробництва / В.М. Сучкова // Економіка АПК. – 2010. – №6. – С. 31–38.

References.

1. Andriichuk, V.H. (2002), *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv* [The economy of agricultural enterprises], 2nd ed., KNEU, Kyiv, Ukraine, p.624.

2. Berezivskiyi, P.S. Osoba, N.P. and Berezivskiyi, Z.P. (2009), “Napriamy intensyfikatsii rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv”, *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 18–25.

3. Vazhynskiyi, F.A. Nodzhak, L.S. and Shulhan, Yu.B. (2007), “Tekhniko-tekhnolohichne onovlennia yak faktor intensyfikatsii vyrobnytstva”, *Ekonomika promyslovosti*, vol.1, pp. 35–38.

4. Vitkov, M.S.(2004), “Do teoretychnykh i metodolohichnykh zasad intensyfikatsii ahrarnoho vyrobnytstva”, *Ekonomika APK*, vol.11, pp. 36–37.

5. Hrytsaienko, H.I. and Romaniuk, T.M. (2006), “Sotsialno-ekonomichna sutnist intensyfikatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva”, *Ekonomika APK*, vol.4, pp. 131–134.

6. Hutorova, I.V. (2007), “Ekonomichna otsinka intensyfikatsii zemlerobstva v Kharkivskii oblasti”, *Zb. nauk. prats Kharkivskoho NAU*, vol. 3, KhNAU, Kharkiv, Ukraine, pp. 47–51.

7. Derhach, I.V. (2007), “Intensyfikatsiia ta intensyvniat rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini”, *Ekonomika APK*, vol.3, pp. 43–45.

8. Dorohan, L.O. (2011), “Intensyfikatsiia vyrobnych protsesiv v ahrarnykh pidpriemstvakh”, *Nauk. pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. Ekonomichni nauky*, no.1, vol. 2, PDAA, Poltava, Ukraine, pp. 323–328.
9. Zbarskyi V.K. Matsybora, V.I. Chalyi, A.A. and other (2009), *Ekonomika silskoho hospodarstva* [Economics of Agriculture], Karavela, Kyiv, Ukraine, p.264.
10. Zaharchenko, V.I. (1999), *Jekonomicheskij mehanizm processa novovvedenij* [The economic mechanism of the process of innovation], AOZT „IRENTiT”, Odessa, Ukraine, p.198.
11. Intensifikacija: kachestvenno novyj tip jekonomicheskogo razvitija. Vidy intensifikacii i ih jekonomicheskaja jeffektivnost', [Online], available at:<http://www.elective.ru/arts/ekoO1-h0070-p02390.phtml>.
12. Mykhailyshyna, L.V. (2012), “Intensyfikatsiia plodoiahidnoi haluzi yak faktor pidvyshchennia yii konkurentospromozhnosti”, *Zb. nauk. prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva*, vol. 77, Uman, Ukraine, pp. 306–315.
13. Oliinyk, I.O. (2006), “Optyimizatsiia intensyvnosti vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii”, *Zb. nauk. prats Luhanskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol.61 (84), p. 366.
14. Rybin, V.I. (1987), *Metodologicheskie problemy jeffektivnosti i intensifikacii v uslovijah socializma* [Methodological problems of efficiency and intensification under socialism], Moscow, Russia, p.144.
15. Semenda, O.V. (2013), “Ekonomichna sutnist intensyfikatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva”, *Materialy VII mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Aspekty stabilnoho rozvytku ekonomiky v umovakh rynkovykh vidnosyn»*, 16-17.05.2013, vol.2, Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr „Vizavi”, Uman, Ukraine, pp. 83–84.
16. Suslov, I.F. (1986), “Intensifikacija i ee osobennosti v sel'skohozjajstvennom proizvodstve”, *Jekonomika sel'skogo hozjajstva*, vol.4, pp. 56–61.
17. Suchkova, V.M. (2010), “Metodychni pidkhody do vyznachennia dotsilnosti pidvyshchennia rivnia intensyvnosti silskohospodarskoho vyrobnytstva”, *EkonomikaAPK*, vol.6, pp. 31–38.